ॐ स्वस्तिश्रीगणेशायनमः हिमचंदनकुन्देन्दुमुकुंदाम्भोजसन्निभं सरस्वतीन
मस्कृत्यक्रियतेबालबोधनी ॥१॥ नमस्कृत्यगणाधीशंमिहिरंदेवमीश्वरम् गोविंदप
रमानंदंकरोमिषट्कारकम् ॥२॥ प्रणम्यशंकरंनाथंत्रिदशानांजगद्गुरुं ॥ क्रिया
याक्रियतेपल्लादिर्याबालबोधनी ॥३॥ क्रियाकारकसंबंधंयेनजानंतिमानवाः ।
पशुभिःसहतेतुल्याःस्तुशृंगविवर्जिताः ॥४॥ षट्कारकाणिकथ्यंतेसर्वे साहि
त्यानिवै येषांविज्ञानमात्रेणसत्कृतंजायतेध्रुवम् ॥५॥ कानिपुनस्तानिषट्कार
काणि ॥ कर्तृकर्मकरणंसंप्रदानंअपादानंअधिकरणंइतिषट्कारकाणि ॥ ननु
संबंधस्यकथंकारकत्वंनास्ति ॥ क्रियायोगाभावात् क्रियाअर्कइतिअस्ययादिह
वतितस्यधातोरर्थोयाभवति यजति स्वादति जीवति पचति पठतीत्या ॥६॥
किंपुनःकारकम् आह क्रियायाःसाधकंकारकं कारकंसाधकं क्रियासाध्या अथ

वार्थः प्रथममभिहितं कर्म कथ्यते कृत्याद्यैनेत्यनभिहितस्वतंत्रकर्त्रीरितं तृतीया
एवं श्रीप्राप्यते रसैः श्रियाउपास्यते सुकृतिभिः इत्यादि इज्यते विश्वेश्वरेण कापर्पा
भासते चंद्रेण गगने दीप्यते हारिकाचांहारिणा इत्यादि तेषामेव धातूनां लः क
र्मणि चेत्याहिना कर्मणि भावे च लकारो भवति तदानभिहितस्वतंत्रकर्त्रीरि क
र्ह करणयोस्त्रितीयेति तृतीया विभक्तिर्भवति तदुक्तं यदा कर्मणि च भावे च विधी
यंते लडादयः अनुक्तस्तु तदा कर्त्री त्रितीयामातनुविभ्रिता उभय स्वतंत्रकर्त्तेतिक
र्ह संज्ञा भवति प्रवृत्तौ च निवृत्तौ च कारकाणां य ईश्वरः स्वसौ स्वतंत्रकर्त्ता स्यादुक्ता
नुक्तभिदाद्विधा द्विविधो हेतुकर्त्ता यथा अभिहितहेतुकर्त्ता [illegible] अनभिहितहेतुक
र्त्ता चेति तत्राभिहितहेतुकर्त्ता यथा हितं लभंते विनीता नानविनीतान् हितं लंभमा
नार्यो धीरः अयुक्ते सहितं लभयति विनीतान् धीरः धीरः पंडितो विनये युक्ताव

व॰ बो
३

पुरुषान् हितमभीष्टं प्रापय नीत्यर्थः हितमभिहितं कर्म लभयतीति क्रिया विनि
नीतान् कर्तृकर्मधीरो हेतुकर्त्ता यथा गच्छति गृहं शिशुः गमयति शिशुं गृहं
पिता तथा अवगच्छति शास्त्रं शिष्यः अवगमयति शास्त्रं शिष्यं गुरुः भुंक्ते अ
न्नं बालः भोजयति अन्नं बालं पिता इत्यादि यदा णीयंताद्धातोः कर्मणि वे
त्यादिना कर्त्तरि लकारा विधीयंते तदा अभिहितो हेतुकर्त्ता भवति तथाभिहि
तहेतुकर्त्तरि उक्तस्याप्येण प्रातिपदिकार्थेत्यादिना प्रथमा विभक्ति र्भवति
अथानभिहितहेतुकर्त्ता यथा । हितं लभंते विनीता धीरेण स एवार्थः हित
मनभिहितं कर्म लभंते क्रिया विनीता अभिहितकर्तृकर्मधीरेणेति अना
भिहितहेतुकर्त्ता तेन तृतीया ॥ गम्यते गृहं शिशुः पित्रा । तथा अवगम्यते ३

शास्त्रं शिष्यो गुरुणा मोच्यते अन्नं वा बटः पित्रोः इत्यादिना दुग्धमश्वग्रामो ग२

भ्रूगलो भुजपालनाव्यवहारयो: इत्यादि· शिजंतानां लः कर्मणि चेत्यादिना

यत्र लकारा... विधीयंते तदानभिहितहेतुकर्त्तरि कर्तृकरणयोस्तृतीयेति

तृतीया विभक्तिर्भवति उक्तं हि· अन्तर्भावितणिजर्थो धातुः स्वतन्त्रप्रयोजकोऽन्यः हेतुक

र्त्तृभेदे च उक्तानुक्तभिदा द्विधा· एकविधः कर्मकर्त्ता यथा· स्वयमेव पच्यते

ओदनः स्वयमेव भिद्यते काष्ठं स्वयमेव लूयते केदारः स्वयमेव छिद्यते प्राक्

तनः स्नेहः ओदनार्थं तण्डुलेष्वत्र ओदनशब्देनोच्यते पाकानुकूलस्य मृदुता

नुकूले काष्ठं लवनानुकूलः केदारः छेदनानुकूलो दारः पाकादिक्रिया

यामोदनादयः कर्त्तुरनुकूला भवंति अतएव एते कर्त्तारः पाकादयो जायंते

अभिधीयंते स्वयमेव पच्यते ओदनः इत्यादि· तत्र सकर्मकधातवो द्विधा भवंति

कर्तुःस्यात्क्रियाकर्मकृयान्तत्रयेकर्मस्वकृयापव्यप्याव्ययस्तेषामेधातूनांप्रयोगेक
र्मवत्कर्मणातुल्यक्रियाऽस्यनेनयदाकर्तुःकर्मवद्भावोविधीयते तदाकर्तुः
कर्मवद्भावाद्धातूनामात्मनेपदंचिणश्चिणाद्भावाभवंति स्वयमेवपच्यतेओद
नं स्वयमेवलाविकेदारः स्वयमेवभेदिकाष्ठं स्वयमेति तदुक्तं कर्मस्थोऽस्य
भावःस्यात्कर्मस्थाचक्रियायथा तस्यधातोःप्रयोगेतुकर्मकर्तरिविधीयते अ
थकर्मसप्तविधंकर्मः ईप्सितंकर्म अनीप्सितंकर्म ईप्सितानीप्सितंकर्मः
अकथितंकर्म कर्तृकर्म अभिहितंकर्म अनभिहितंकर्मचेति इतिसप्तवि
धंकर्मः तत्रईप्सितंकर्मद्विधाभवति अनुत्क्षिप्तं उत्क्षिप्तं कर्मचेति त
त्रानुत्क्षिप्तंकर्मयथा द्वारिकांगछति हरिः मथुरांगछति गोगोपालः अ
योध्यांचरति श्रीरामः काशीमेति विश्वेश्वरः पुरुषोत्तमंप्रतिष्ठते वैष्णव

गंगातीरं व्रजति चतुरः नारायणं पश्यति सुधीरित्यादि सर्वत्रैरादाहरणेकर्मणिद्विती

तीयाक्वैन्या गच्छति ऊहगती यानगती पचगती यथाधान्ये गोलः कर्मणि च

भावेचाकर्मकेभ्यः इतिनियदाकर्मणि लकारविधीयते तदा नुक्त ईप्सित कर्मणि

गत्यर्थः कर्मणि द्वितीया चतुर्थ्यो चेष्टायामनध्वनीति द्वितीया चतुर्थ्यो भवतः एवं

ग्रामं गच्छति गोलिसुकृति गंगोदकं स्पृशति पुराणवान् पुरुषोत्तमं पश्यति धार्मि

कनतुलसीजिघ्रति धन्यः पुरुषोत्तमं स्मरते १ नारायणं व्याहरति सुधीः पुष्पं गृह्णा

तिब्राह्मणः पृथिवीं विक्रमते स्वः पुष्पं सिंचति स्त्री पुरीषं त्यजति कूपे तैर्थिकः

शृ॰ श्रवणे स्पृश स्पर्शने हृञ् हरणे घ्राणं धोपादाने ग्रह महणे हृञ् हरणे गृ

हउपादाने क्रम पादविक्षेपे षिच क्षरणे त्यज हानौ तथा धर्मेनानंति

जो हरिश्चावयति मनीषि दुर्विज्ञेनमपि बुद्धधर्ममदयोदयामीत्यादि एते

बा·बो
५

सामान्येषां धातूनां यदा लः कर्मणि चेत्यादिना कर्तरि लकारा भवंति तदानुक्तेप्सि
तं कर्मणि द्वितीया विभक्तिर्भवति तदुक्तं सकर्मकाणां धातूनां यदि कर्तरि लाद
यः तदानुक्तेप्सितं कर्म द्वितीयांतमभिधीयते उक्तेप्सितं कर्म यथा हरिर्ग्रामम्ब्र
जेहरिणा मथुरा आर्यते गोपालेन अयोध्या श्रीयते रामेण काशी ईश्यते विश्वे
श्वरेण वाराणसी व्रज्यते रुद्रेण पृथिवी व्रज्यते परिव्राजकेन द्वारिका इत्युक्तेप्सि
तं कर्मणि प्रथमा गम्यते कृपा हरिणेति अनभिहिते कर्तरि तृतीया एवमन्यत्रापि
धातूनां यदा लः कर्मणि चेत्यादिना कर्मणि लकारा भवंति तदोक्तेप्सितं कर्म
भवति तत्रोक्तेप्सितं कर्मणि वा लिंगादिना प्रथमा विभक्तिर्भवति उक्तंहि सक
र्मकाणां धातूनां यदा कर्मणि लादयः तदोक्तेप्सितं कर्म प्रथमान्तमाश्रिता
कर्तुरीप्सिततमं कर्मेति कर्मणि द्वितीयेति द्वितीया विभक्तिर्भवति तदुक्तं कर्तुरी
प्सिततमं लेन यद्वस्त्वभिवांछितं तदीप्सिततमं कर्म उक्तानुक्तमिदं द्विधा द्वि ५

द्विविधमनीप्सितकर्मयथा: उक्तानीप्सितंकर्म: अनानुक्तानीप्सितंकर्मयथा
विषंखादतिक्रुद्धः कंटकंमर्दयतिबालः पापंकरोतिदुर्बुद्धिः कल्याणानामपिबुद्ध
धर्मं अन्यपदिर्यपतिपापबुद्धयः इत्यादि विषमनुक्तानीप्सितंकर्मखादयतिक्रि
या क्रुद्धः स्वतंत्रकर्त्ता एवमन्यत्रापि उक्तानीप्सितंकर्मयथा विषंखाद्यतेक्रु
द्धेन कंटकंमर्द्यतेबालेन पापंक्रियतेदुर्बुद्धिना इत्यादि विषमित्युक्तानीप्सि
तंकर्मखाद्यतेक्रिया क्रुद्धेनेत्यनभिहितस्वतंत्रकर्त्ता एवमन्यत्रा
पि तथाह्युक्तंचानीप्सितंकर्म: इतिकर्मसंज्ञा खादभक्षणे मृदमर्दने डुकृ
ञ्करणे यथाधातुनांलः कर्मणिचेत्यादिनायथाक्रमेरितकारादिविधीयते न
त्वनुक्तानीप्सितंकर्म: भवति अनुक्तानीप्सितेकर्मणिद्वितीयेतिद्वितीयावि

वा० ल

क्तिर्भवति यदा तेषामेव धातूनां कर्मणि लकारा भवन्ति तदानुक्तमीप्सितं कर्म
भवति तस्मिन्नुक्तानीप्सिते कर्मणि उक्तान्यायेन प्रथमाविभक्तिर्भवति यदुक्तं
यदा कर्तुरीप्सितं कर्म तत्र विवक्ष्यते तदा चानीप्सितं कर्म उक्तानुक्तमिति द्वि
धा तथा हुक्तं चानीप्सितं कर्मेति कर्मसंज्ञा २ द्विष्टानीप्सितं कर्म यथा पापा
संमन्त्रयन् तस्पतितरं ओषध्यं वहति कुमारः ग्रामं गच्छन् वृक्षमूलानुपस
र्पति पुत्रं पश्यन् सर्पं पश्यति पापसमीप्सितं कर्मः भक्षयन् कर्तृविशेष
णं रजेद्विष्टानीप्सितं कर्मः तस्पतितरं ओविषाक्तं अपथ्यं अभ्यवहरति
क्रियाकुमारः स्वतन्त्रकर्ता रजसोऽप्रत्ययात् अविदितत्वात् अज्ञानेन भक्षणं
यत्नतरनीप्सितं एवमन्यत्रापि तौ हुक्तं चानीप्सितं कर्मेति कर्मसंज्ञा द्वितीया
या

६

त्रिभक्तिर्भवति अकथितं कर्म द्विविधः अनुक्ताकथितं कर्म उक्ताकथितं कर्म
चेति अनुक्ताकथितं कर्म यथा गां दोग्धि दुग्धं गोपालकः राजानं सुवर्णं याचते
भिक्षुकः अजं ग्रामं वहति गां गोपालकः गुरुं शास्त्रं पृच्छति शिष्यः शिष्यं धर्मं ब्रू
ते आचार्यः एवं पुत्रं शास्त्रं शास्ति पिता गामनुक्ताकथितं कर्म दोग्धि क्रिया दुग्ध
मनुक्तेप्सितं कर्म गोपालः स्वतंत्रकर्ता एवं राजानमनुक्ताकथितं कर्म सुवर्णम
नुक्तेप्सितं कर्म याचति क्रिया भिक्षुकः स्वतंत्रकर्ता अजमनुक्ताकथितं कर्म
अवहरणादिक्रिया इत्यादि उक्ताकथितं कर्म यथा गौर्दुह्यते दुग्धं गोपालेन
राजा सुवर्णं याच्यते भिक्षुकेन अजो वहद्भते गौ गोपालितेन गुरुः शास्त्रं पृच्छ्यते शि
ष्येण शिष्यो धर्ममुच्यते गुरुणा पुत्रः शास्त्रं शास्यते पित्रा दुहयाचपचीं दुया

वं-ल
१

च याञ्चायां रुधिरावरणे प्रच्छ ज्ञीप्सायां ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि शासु अनुशि
ष्टौ एतेषां धातूनां प्रयोगे कर्मणि चेत्यादिना कर्मणि लकारा भवंति तदा उ
क्ता कथितं कर्म भवति तत्र उक्ते अकथिते कर्मणि उक्तत्वात् प्रथमा विभ
क्ति भवति सर्वत्र अकथितं चेति कर्मसंज्ञा कर्मणि प्रथमा अकथिते कर्मणि
उक्ते प्रथमा विभक्ति भवति तदुक्तं प्रधाने कर्मण्यभिधेये लादीनाहुर्द्वि
कर्मकाणां अप्रधाने दुहादीनां ण्यन्ते कर्तुश्च कर्मणः कर्तृकर्म द्विविधः उक्त
कर्तृकर्म अनुक्तकर्तृकर्म तत्र अनुक्तकर्तृकर्म यथा गच्छति ग्रामं पथिकः
गमयति ग्रामं पथिकं धनी उक्तकर्तृकर्म यथा बुध्यति शास्त्रं शिष्यः बोधयति शास्त्रं शिष्यमुपा
ध्यायः अश्नाति अन्नं बालकः आशयति अन्नं बालकं पिता अधीते वेदं बटु

अकथित कर्मसंज्ञे तिशेषः

८ दे १

ह्मचारी अध्यापयति देवं ब्रह्मचारिणमुपाध्याय गृहे तिष्ठति गृहस्थः गृहस्थापयति गृहस्थं विश्वस्य
इत्यादि अकर्मकं कर्मयथा गमयति ग्रामं पथिको धनिना बोधयति शास्त्रं शिष्यम् उपाध्यायेन आस्य
अन्नं बालकः पित्रा अध्यापयते वेदो ब्रह्मचारी उपाध्यायेन गृहे स्थाप्यते गृहस्थो विश्वस्वरेण इत्या
दि गम्यते ग्रामो बुधअवगमने ६६ अध्ययने अधिपूर्वः इणगतौ निर्दिष्टो वहति नाशे एतेषां धा
तोर्हेतौ णिजंते अये द्वितीया विभक्तिर्भवति यदा कर्मणि लकारो भवति अतिपादिकार्थः इत्यादि
नाम्नेयमा विभक्तिर्भवति गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थ शब्दकर्माकर्मकाणामणिकर्त्तासणौ वा इ
ष्यन्तस्य धातोः कर्त्तुर्णिपतेः कर्मसंज्ञा भवति कारितं द्विविधं यथा बाह्यमाभ्यंतरं च तत्र यत्कारितो
ञितं च तदभ्यंतरं ततो अन्यद्बाह्यं तत्राभ्यंतरं यथा मनसा नारायणं स्मरति सुकृति बुद्ध्या ध्या
यति वासुदेवं धन्यः चित्तेन विश्वेश्वरं ध्यायति धीरः आत्मना शिवमभिमन्यते ज्ञानी मनसा

ॐ-९

द्रव्यंप्रार्थयतिजनः बुद्ध्याधनंचिंतयतिलुब्धः चित्तेनस्त्रियंध्यायतिकामातुरः अहंकारेणाभिम
मभिमन्यते अज्ञानी मनसाभ्यंतरकरणेनतृतीया नारायणमीप्सितंकर्म स्मारयतिक्रियायुक्तं
स्वतंत्रकर्त्ता स्वयमन्यमपि बाधितेनयथा रथेनद्वारिकांगच्छतिहरिः वृषेणकैलाशंव्रजतिशिव
ऐरावतेनामरावतींप्रत्येतिपुरः अश्वेनग्रामंव्रजतिपथिकः कलशेनजलंगृह्णातिगृहस्थः कुशेनसं
विदधातिब्रह्मचारी फलेनस्वपोषंकरोतिवनी दंडेनभिक्षार्थमटतिभिक्षुकः रथेनेतिबाह्य
करणतृतीया द्वारिकामीप्सितंकर्मः गच्छतिक्रियाहरिः स्वतंत्रकर्त्ता स्वयमन्यमपिसाधयकरो
करणमितिकरणसंज्ञाकर्तृकरणयोस्तृतीयेतितृतीयाविभक्तिर्भवति संप्रदानंत्रिविधंयथा
प्रेरकं अनुमोदकं अनिराकर्तृकं चेति तत्रप्रेरकं यथा विष्णुस्त्रिभुवनंददातिबलिः विप्रवे
रेकसंप्रदानेचतुर्थी त्रिभुवनमीप्सितंकर्म ददातिक्रिया बलिःस्वतंत्रकर्त्ता विप्रायगांददाति स्व

भिक्षुः इत्यादि सविस्तुर्महं त्रिभुवनं दृ[illegible]त्रिरेकसंप्रदानकारकमुच्यते अनुमात्रिकं यथा अनिषये
लम्बूलं ददाति गृहस्थः भिक्षुकाय भिक्षां ददाति अक्रावान् काशिवासिने मठं ददाति सुकृती अनिषये
अनुमात्रिकसंप्रदाने चतुर्थी फलमूलमीप्सितं कर्म ददाति क्रिया गृहस्थः स्वतंत्रः कर्त्ता अनिषे
फलमूलमनुमन्यते तेनानुमात्रिकमुच्यते अनिराकर्त्तृकं यथा विश्वेश्वराय पुष्पं ददाति साधुः ना
रायणाय पुष्पं ददाति सज्जनः प्रियाय विमलं जलं ददाति शैवः गंगायै पुष्पांजलिं ददाति [illegible]मक
त्यादि नारायणाय निराकर्त्तृकसंप्रदाने चतुर्थी पुष्पमीप्सितं कर्म ददाति क्रिया सज्जनः स्वतंत्रः क
र्त्ता एवमन्यत्रापि सहि नारायणः पुष्पार्थं न प्रेरयति दीयमानं न स्वीकरोति इत्यनिराकर्त्तृकमु
च्यते सर्वत्र कर्मणा यमभिप्रैति स संप्रदानसंज्ञा संप्रदाने चतुर्थी चतुर्थी विभक्तिर्भवति अथ
अपादानं द्विविधं चलमचलं चेति तत्र चलं यथा धावतोऽश्वात् पतितोऽश्ववाहकः अपसरतो मे
घात् पेसरति मेघः गंगाश्रोतसः प्रसरति महोत्साहकः अश्वादि चलापादाने पंचमी पत्रं कर्त्ता पतति
धावतः इत्यश्वविशेषणं अश्ववाहकः पतित इति कर्त्तृविशेषणं एवमन्यत्रापि अचलं यथा वृक्षात् पत्रं पतति ग्रामादाग
कर्त्ता
कः इत्यादि अचलापादाने पंचमी

९-२

अवयवावयवि संबंध: २

क्रिया एवमन्यत्रापि तदुक्तं अपायेयदुदासीनं चलं वा यदि वाचलं ध्रुवमेव तदावेशात् तदपादानमुच्यते
ते ध्रुवमपाये अपादानमिति अपादानसंज्ञा अपादाने पंचमीति पंचमी विभक्तिर्भवति अथ षष्ठी
तु द्रौ संबंध: स्वस्वामिक संबंध: जन्यजनक संबंध: स्थान्यादेश संबंध: तत्र स्वस्वामिक संबंधो यथा
राज्ञ: पुरुष: साधोर्द्धनं ब्राह्मणस्य कुलं राज्ञो धरित्री विश्वेश्वरस्य काशी कृष्णस्य मथुरा इत्यादि
राज्ञ: स्वामिक संबंधे षष्ठी पौरु: आदि पदादि कार्यं प्रथमा जन्यजनक संबंधो षष्ठी पशोः पाद: उष्ट्र
स्य ग्रीवा करिणो हस्त: श्वुनो लांगुलं पशोरवयव संबंधे षष्ठी पाद: आदि पदादि कार्यं प्रथमा जन्य
जनक संबंधो यथा पितु: पुत्र: मातु दुहिता गवां क्षीरं धेनोर्वत्स: पितुर्जन्यजनक संबंधे षष्ठी पुत्रा:
प्रथमा स्थान्यादेश संबंधो यथा अस्तेर्भू: पाद: पद् ब्रुवो वच: अस्तेरिति स्थान्यादेश संबंधे षष्ठी
भू: पद् वच आदि पदादि कार्यं मात्रा [illegible] प्रथमा एवमन्यत्रापि सर्वत्रैक संबंध मात्रे षष्ठीति वक्त

विभक्तिर्भवति आधारश्चतुर्विधः औपश्लेषिक अभिव्यापिक वैषयिक सामीपिकं चेति औ
पश्लेषिकं यथा काष्ठपीठे तिष्ठति विश्वेश्वरः मथुरायां हरिर्वसति अयोध्यायां रामस्तिष्ठति पृष्ठे तिष्ठ
गृहस्य काष्ठमिपृष्ठे [illegible]काधारे सप्तमी तिष्ठति क्रिया विश्वेश्वरः कर्त्ता एवमन्यत्रापि वैषयि
कं यथा नभसि चंद्रो [illegible] वैकुंठे हरिर्वसति जले मत्स्यास्तिष्ठंति आकाशे पक्षिणः संति नभसि
इति षष्ठ्याधारे सप्तमी चंद्रः कर्त्ता एवमन्यत्रापि अभिव्यापिकं यथा जगति विश्वेश्वरो वर्त्तते ति
लेषु तैलं वर्त्तते दुग्धे सर्पिरस्ति जले शैत्यं वर्त्तते भूतेषु प्राणा वर्त्तंते जगतीत्यभिव्यापकाधारे सप्त
मी विश्वेश्वरः कर्त्ता वर्त्तते क्रिया एवमन्यत्रापि सामीपिकं यथा गंगायां घोषः प्रतिवसति जले
निवसति वृद्धाः गंगायां सामीपिकाधारे सप्तमी घोषः कर्त्ता प्रतिवसति क्रिया सर्वत्राधारोऽधिका
रणसंज्ञायां सप्तम्यधिकरणे चेति सप्तमी विभक्तिर्भवति इति सप्तमविभक्त्यवतारः अधुना विभक्ति

निर्णयमुच्यते विभक्तिश्च सुप् तिङ् विभक्तिरुच्यते सुपितिस्यादयएकविंशतिप्रत्ययाः तिङितिपर
स्मैपदात्मनेपदे [illegible]तिबादि तेऽप्यादिस्त्र्येषा रूपावत्यया अनभिहिते लकृत्तद्धितसमासैरनभिहिते
नुक्ते द्वितीयादयः षड् विभक्तयो भवंति उक्ते कर्त्रादौ प्रथमैव भवति तत्र यदा अकर्मकाणां धातूनां
कर्त्तृपरस्मैपदं भवति यदा कर्तुरुक्ते प्रथमैव भवति कारुण्यं भजति विश्वेश्वरः यदा भावे तदा भू
ते विश्वेश्वरेण इत्यादि यदा कर्मकाणां धातूनां कर्त्तरि तिबादिन वक्तं भवति तदा उक्ते कर्तरि प्र
थमा भवति अनुक्ते कर्मणि भवति तत्र कर्मणि द्वितीया अकर्मकापि धातवः सोपसर्गाः सकर्मका भ
वंति यथा परिभवति भवं भवानीपतिः पराभवति जनं जनार्दनः अभिभवति रावणं श्रीरामः यदा
कर्मणि लकारः उक्ते कर्मणि प्रथमा अनुक्ते कर्त्तरि तृतीया परिभूयते भवो भवानीपतिना इ
त्यादि अकर्मकसकर्मकधातूनां सर्वेषां एवं लकार सुबोधयं कर्त्तरि उक्तानुक्ते विभक्तित्रयं उक्ते
प्रथमैव अनुक्ते कर्त्तरि तृतीया षष्ठी च तद्यथा उक्ते विश्वेश्वरः कृपां भवति परत्र पदीयं उ

उक्ते कर्त्तरि प्रथमा यदा भावे लकारास्तदानुक्ते कर्त्तरि तृतीया विश्वेश्वरेण काश्यां भूयते यदा भा
वे ल्यप्रत्ययो भवति तदानुक्तयोर्नां कर्त्तरि चेति षष्ठी तृतीया यतेन्द्रतेन पचेवकेलि भवत्यभूयते
यं च भव्यतेनैव कृत्वा स ज्ञाविदुर्बुधाः विश्वेश्वरस्य काश्यां भव्यं विश्वेश्वरेण काश्यां भव्यं एवमन्यत्रा
उक्तानुक्ते कर्मणि च तत्र विभक्तयो भवंति तद्यथा उक्ते कर्मणि प्रथमा यदा सकर्मकाद्धातो
र्नां कर्मणि लकारा भवंति तदा उक्ते कर्मणि प्रथमा विभक्तिर्भवति परिभूयते [illegible] ध्वेन च
उक्ते द्वितीया चतुर्थी षष्ठी यदा सकर्मकाद्धातोर्नां कर्त्तरि लादयो [illegible]यते उक्ते कर्त्तरि प्रथमा
नुक्ते कर्मणि द्वितीया काश्यां याति विश्वेश्वरः इत्यादि गत्यर्थकर्मणि द्वितीया चतुर्थ्यौ भव
अनुक्ते मथुरां गच्छति हरिः मथुरायै गच्छति हरिरित्यादि यदा स्मरणार्थानां कर्त्तरि लादयो भव
ति तदानुक्ते कर्मणि कर्त्तृकर्मणोः कृति षष्ठी भवति अयोध्यायां गन्ता रामः अयोध्यायाम्

तदा उक्ते कर्मणि षष्ठी भवति रामस्य स्मरति हरिः इत्यादि यदा सकर्मकाद्धातोर्नां लादयो भवंति ५२

यस्मादन्य: यस्मादीशात् यस्माद्धितर: यस्माद्धते यस्मात्पूर्वादिदिगित्यादि पञ्चमी तद्यथा श्रीविश्वेश्वरादन्यो नीश्वर:
ब्राह्मणादन्य: क्षत्रिय: क्षत्रियादन्यो वैश्य: वैश्यादन्य: शूद्र: इत्यादि श्रीविश्वेश्वरालयगृहादस्मन्निकटीका [illegible]
समीपेइन्तर्वे: मथुराया आरात्काशी मथुराया दूरे इत्यर्थ: गंगाया इतरा न वा पुण्यदा न भवति शिवपूजनादृते मुक्तिर्नो
स्ति पूजनं विनेत्यर्थ: काश्या: पूर्वा गंगा भवति काश्या दक्षिणोत्तरवाहिनी वर्तते काश्या: पश्चिमे भीमचण्डी [illegible] ते: का
श्या: उत्तरे वरुणा स्थिता एवं आतो: परे अन्यथा भवति अन्यत्रापि सर्वत्र दिक् शब्दा [illegible]
विभक्तिर्भवति यस्मात्पृथक् यस्माद्विना अन्यतरतीया पञ्चम्यौ भवत: चंद्रात्पृथक् राजीन शोभते [illegible]
हीनं भाति हर्म्यं पतिना पृथक् कामिनी न शोभते पाण्डित्यं विना शालीन भाति सुपुत्रेण विना कुलं न राजते [illegible]
द्वे पञ्चमी चंद्रादितरा: नाना वृक्षेभ्य: पुष्पाणि चिनोति नाना वृक्षात्पुष्पाणि चिनोति पृथक् शब्देन का [illegible]
तृतीयान्यतरस्यामिति तृतीया पञ्चम्यौ भवत: यस्मिन्नन्यस्य कार्यं भवति तत्र षष्ठी सप्तमी विभक्ति भवति तद्यथा [illegible]
दुहमानासु गोषु गत: नारायणस्मरणे सति सर्वपापक्षयो भवति ईश्वरे भक्ते सति शरीरं शुद्धं भवति इत्यादि [illegible]
[illegible] निर्धारणे षष्ठी सप्तमी विभक्तिर्भवति यस्मात्पृथक् कृते न [illegible] षष्ठीसप्तम्यौ भवत: [illegible]
तत्र क्षीरवती गौ: गोषु मध्ये कृष्णा गौ: सम्पन्नक्षीरा इति वा मनुष्येषु मध्ये ब्राह्मणो धार्मिक: मनुष्याणां वा ब्राह्मणो

ब्राह्मणानां मध्ये कृपायत्तः ब्राह्मणो भुवा यतश्वानिर्द्धारणाभिप्रिषष्ठी सप्तम्यौ भवतः ॥ स्वीकृत्य योगाद्रि यंदे [illegible]
[illegible] यथा कार्यस्य कर्त्ती कृती कार्यः स्वकारकैः त्वं वं वाक्यस्य कर्त्ता साधुः वृक्षस्य वाचक साधुरित्यादि [illegible]
[illegible] कर्मणि षष्ठी वक्ति सिक्रया सिद्धक्रियायाचकः साधुरिति कर्त्ता एवं कार्य्यस्येति अनुक्त कर्मणि षष्ठी कारक
तिकृत्तृ युक्ते: सिद्धक्रियाया वाचकः मद्रत्वमभिहितकर्त्ता सर्वे सर्वेषां धातूनां सकर्मकाणां यदा कर्त्तरि कृतो भवति त
कर्मणि षष्ठी यदा भावे कृतो भवति तदानुक्ते कर्त्तरि षष्ठी त्रिजगति श्रीविश्वेश्वरस्य भावः सर्वत्र हि ज्ञेयः [illegible]
साधारे सप्तमी श्रीविश्वेश्वरस्य त्वत्त्वमभिहितकर्त्तरि षष्ठी भाव इति कृत एवं सर्वेत्र [illegible] हरिरिति [illegible]
हितकर्त्तरि षष्ठी जय इति कृत् एवं जित् भोगिन्यश्च तेऽकर्मसिद्धक्रिया एवमन्येषामकर्मकाणां यदा भाव[illegible]
तदानुक्तकर्त्ता भवति उभय यत्र [illegible] कर्मणो क्तितिषष्ठी भवति शत्रु ग्रानच् कत्तु कानसु के कयतु नामव्य
[illegible] कर्त्तरि कर्मणि लो: सुपी कृतीति षष्ठी निषेधो भवति विश्वेश्वरं पश्यन् नरो मुक्तो भवति रावणं पराजयमाने
[illegible]: अकारान्तो वेदं शृण्वानाः ब्राह्मणो भाति स्म धर्मं करिष्यन् जनः पुण्यवान् भवति धर्मं करिष्यमाणो
लोकाः करा भवन्ति हरिं स्तुतो जनो अभवद्दियः हरिं भावयन् पुमानात्मानं मुमुंचत् इत्यत्र सर्वत्र लोकाध

यन्निष्ठा खलर्थतृनामिति षष्ठीनिषेधः कृत्ययोगे कर्तृपक्षे षष्ठी तद्यथा यतं न्यतं कृतं चैव केलिपरमनीयरम
भव्यं च भव्यं ते चैव कृत्यान्सप्त विदुर्बुधाः तयोर्वक्तव्या स्वलार्थाः इति सकर्मकाणां धातूनां कर्मणि कृत्या भवन्ति तद्यो
क कर्तरि तृतीया षष्ठ्यौ भवतः धार्मिकेण हरये पापविश्वेश्वरः धार्मिकस्य हरये पापविश्वेश्वरः धार्मिकस्य हरये पापकाशी
धार्मिकेणाथ धार्मिकेण हृषपवं धार्मिकस्य वा एवं द्वयोरपि तृतीयषष्ठ्यौ अकर्मकाणां धातूनां भावे कृत्याभ
ति तदानुक्ते कर्तरि तृतीया षष्ठी भवति आसनीयं काश्यपा भव्यं आसनीयं ब्राह्मणेन भवितव्यं काश्यपा ब्राह्म
णस्य वा ब्राह्मणेन काश्यपा भवनीयं आसनीयं स्यवा सर्वेषु कृत्यानां कर्तरि तृतीया षष्ठ्यौ भवतः अव्यये कृत ष्ठ
ो भवति भावे वयः अभीक्ष्णे णकः तद्यथा पूर्वकाले क्त्वा क्त्वा भूत्वा गतो ब्राह्मणः भूयते वत्संगतो ब्राह्मणा
भावे तुम् नमस्वितुं गतो विष्णुः भीक्ष्णे णमुन् यौनः पुरोपश्रभीक्ष्णो भवतः कारीभावं भावे सर्वे प्रयुक्ता यो भवति
इ शब्दवाचकार्थीनां प्रयोगे तृतीया षष्ठ्यौ भवतः तद्यथा नारायणेन सदृशः सविता नारायणस्य सदृशः सवि
विप्रेणातुल्यः क्षत्रियः विप्रस्य तुल्यो लिंगा गुरुणा समः शिष्यः गुरोः समः इतिवा अन्यत्र स्थिति तृतीया ष
ष्ठ्यौ भवतः यस्मै कुशलं यस्मै सुखं यस्मै हितं तत्र चतुर्थी षष्ठ्यौ भवतः तद्यथा ब्राह्मणाय कुशलं भवति ब्रा

ब्राह्मणाय सुखं भवतात् ब्राह्मणाय हितं भवतु पक्षे षष्ठी ब्राह्मणस्य वेत्यादि गोभ्यः कुशलं भवतु ग
वां कुशलं स्यात् सुखं भूयात् गोभ्यः गवां सुखं भूयात् गोभ्यो हितं भूयात् गवां हितं भूयात् सर्वत्र
चतुर्थी वा शिष्यमुख्यामत्र कुशलसुखायुष्याहितैरिति चतुर्थी षष्ठ्यौ भवतः॥ इति षट्कारक
प्रक्रिया समाप्ता॥ संवत् १८ ८० माघवदि ६ शनिवार पूर्णिमातिथि लिखितमिदं पुस्त
कं मुपाध्याय नाराप्रति स्वार्थे परार्थे वा॥ ~ ॥ ~ ॥ ~ ॥ ~ ॥ ~ ॥ ~ ॥ ~ ॥ ~ ॥
कदाचित्कालिंदीतटविपिनसंगीततरव